

ПОРЕКЛО ОРЕОЛА И АНТИЧКА ЕПСКА ТРАДИЦИЈА

Представа о ореолу и нимбусу, који су се као атрибути надземалске и божанске светлости и сјаја у ликовној уметности примењивали од антике и одржали све до данас, има врло далеку преисторију. Она потиче из древних религиозних схватања старих и најнепосредније је повезана са веровањем у *еифанију*, односно у могућност „појављивања“ или „откривања“ божанства пред људима.

Од давнина су људи чврсто веровали да им се „небесници“ — богови, анђели, свети — као и друга натчовечанска бића — хероји, духови умрлих — јављају из својих небеских висина, да им шаљу разне поруке и знаке, да се чак и сами појављују и катакад лично бораве међу људима, на земљи. Да је ово веровање врло старо и распрострањено, доказују многобројне приповетке и легенде код разних народа у којима су обрађени слични мотиви¹, а нарочито су њиме богате библијске и хришћанске легенде. Потичући, дакле, још из праисторијских времена, веровање у епифанију преносило се и у доцније, историјско време и нашло је своје место нарочито у митској и епској традицији.

Ни античка традиција, митска² као и легендарна³, а нарочито епска⁴ није лишена оваквих схватања. Са веровањем у епифанију сусрећемо се већ у хомерским еповима, али оно има значајно место и у постхомеровско доба као и у римској епској поезији, из које Вергилијева Енеида пружа највише примера.

Интересантно је у вези са нашом темом подсетити се и размотрити неке заједничке моменте који су карактеристични за античку традицију кад је реч о епифанији, као и на циљеве или

¹ Најстарије и најраспрострањеније су бајке са мотивима из времена „Кад је господ бог по земљи ходао“.

² Најстарији примери у *Хомерским химнама*: *Афродизи* (1V), *Ајолону* (I), *Деметри* (V), *Дионису* (или „Разбојници“ — VII). — Све се оне одиграваху у преисториско време.

³ Легендарне епифаније потичу из доцнијег, историског времена, где се богови најчешће појављују као помагачи у борби: На пр. Херодот V 75; Паусанија VIII, 10. Друга врста су тзв. „ареталогije“: На пр. Херодот VI 61.

⁴ Многобројне епизоде у Хомеровим еповима, као и код Вергилија. В. даље нап. 7—14.

разлоге из којих се божанства појављују и начин на који они то раде. Најчешће су богови међу људима за то да им активно помогну или да их заштите, да их посаветују или предупредe да не упадну у какву невољу⁵. Врло често, прерушени у обичне и неугледне смртнике, они лутају по земљи, награђују добро, кажњавају зло — већ према томе како се људи према њима опходе и како заслуже.⁶ Код Хомера и Вергилија они често лично учествују у разним акцијама невидљиви или обавијени маглом.⁷ Понекад се препознају само по гласу⁸, некад су видљиви⁹. И ту се богови појављују у туђем облику¹⁰, па их људи ипак препознају; други пут их опет не могу препознати¹¹, тако да је божанство принуђено да се само открије.¹²

Поред натчовечанског изгледа, величине и лепоте, као једно типично обележје којим се богови при епифанији (како епској, тако и митској и легендарној) одликују од обичних људи, спомиње се сјај и светлост¹³. И код Хомера и код Вергилија божанства се врло често појављују у свом натприродном и надземаљском сјају, обавијени светлим облаком или заоденути изузетном, заслепљујућом светлошћу. Тај сјај или светао облак понекад обавија целу божанску фигуру, понекад светлост зрачи само из појединих делова тела — главе, очију — или одеће.

Овакве представе прозашле су из веровања старих према којем су богови живели у највишим слојевима атмосфере ($\alpha\iota\theta\acute{\eta}\rho$, aether), у једној чистијој и суптилнијој средини него што је ова доле, на земљи. Живећи у пространствима која су у непосредној близини звезда и њиховог огњеног сјаја, они су и сами добијали нешто од огњене природе. Богови су чак и онда када су напуштали своја стална пребивалишта носили са собом и око свога лика или стаса еманаацију те блиставе атмосфере. Она их је свуда пратила и била један од њихових најбитнијих атрибута. Тај атрибут био је довољан да открије присуство божанства на земљи и да људе испуни усхићењем или страхопоштовањем. Понекад су божанства преносила овај знак своје моћи на одабране хероје или на обичне

⁵ У том смислу најпопуларнија је анегдота о песнику Симониду (Cic. De orat II 86).

⁶ Мотив бајке, који се повремено јавља код Хомера (на пр. *Одисеја* XVII 485 ид.) и код других — римских — писаца (на пр. Катул LXIV 384 ид.). Најпопуларнији пример је бајка о Филемону и Баукиди, сачувана у Овидијевим *Метаморфозама* (VIII 616 ид.).

⁷ На пример Афродите у *Илијади* (III 374), Хефајст (у V 23 ид.), Аполон (у XVI 788 ид.), Посејдон (у XX 318 ид.).

⁸ Аполон у *Илијади* (XX 375).

⁹ Атина у *Илијади* I 197; Венера у Вергилијевој *Енеиди* II 589 ид., VIII 608 ид.

¹⁰ Афродита као стара жена у *Илијади* III 384; Посејдон као Калхант у XIII 43 ид.; Аполон као Перифант XVII 322 (упор. *Енеиду* I 214).

¹¹ Аполон као Асије у *Илијади* XVI 715 ид. или као Ликаон у XX 79 ид.

¹² Као на пример Атина Одисеју у *Одисеји* XVIII 312.

¹³ *Hom. hymn.* V 188 ид.; *hymn.* II (Apoll.) 263; *hymn.* II 86; *hymn.* IV 84; *hymn.* V 278; *Iliad.* I 200; *Verg. Aen.* I 402; 588; II 590; 615; IV 358; *Iul. Valer. Res gestae Alex. M.* III 66—68.

смртнике с којима су имали одређене планове, као и на средину у којој су боравили.¹⁴

Међутим, представа о светлости и сјају као нечем својственом богу и божанској природи није само грчка особеност. Довољно је подсетити се какву улогу игра светлост при епифанији у Старом и Новом завету. Неколико паралела из Библије¹⁵ врло су илустративне и индикативне у том погледу, и показују да су овакве представе и схватања природна, општељудска и да ту Грци нису морали бити учитељи других народа. Али грчком духу припада заслуга за онај „један корак даље“ који је био потребан да би се овом појму дао посебан израз у уметничком представљању и да се за тај израз одабере облик нимбуса и ореола¹⁶.

Још средином прошлога века (1859. године) објавио је Стефани своју исцрпну студију у којој је проучио порекло нимбуса и његову примену и значење у грчко-римској уметности. Он је први указао на многобројне примере из античке епске традиције, односно на сликовите песничке описе, према којима је доцнији уметник могао да створи ликовну представу златносјајног облака из кога зрачи светлост¹⁷. Генезу нимбуса и сродних атрибута у рано-хришћанској уметности изложио је почетком нашега века у својој докторској дисертацији А. Крике¹⁸. Јасно је, према томе, да и нимбус и ореол, који су се као симболи божанског сјаја и светачке „славе“ — одатле термини δόξα и gloria — у хришћанској иконографији задржали и до данас, имају порекло старије од саме хришћанске религије¹⁹.

¹⁴ Илијада XVIII 205; 214; 225 ид.; V 4; Plut. *Alex.* 63. Поред овде цитираних места пућујем још на Пфистеров чланак у *PW RE Suppl.* IV s. v. *Epiphanie* (стр. 315 ид.) Минцеорв у Bd. XVII s. v. *Nimbus* (стр. 592 ид.).

¹⁵ *Сјари завети*, књ. Изл. 34, 29: „напокон Мојсије сиђе са Синајског брда. Силазећи с брда имао је у рукама плоче свједочанства. Није ни знао да из његова лица, збој разговора с Јахвом, избија свјејлост“. Лука, 9, 28—32: „Око осам дана послје тога узе са собом Петра, Ивана и Јакова те се успе на брдо да моли. Док је молио, промијени се његово лице, а огећа му њосијаге бијела и сјајна. И гле, два човјека, Мојсије и Илија, почну с њим разговарати. Појавише се у сјају. . .“ Упор. Матеј, 17, 5: „Док је још говорио, прекрије их свијетао облак“.

¹⁶ Ludolf Stephani, *Nimbus und Strahlenkranz in den Werken der alten Kunst* у *Mémoires de l'Académie des sciences de St. Petersburg C, série IX, 1859*, стр. 94 (454): „Allein ein Schritt weiter ist es, dieser Vorstellung in den Kunstdarstellungen einen besonderen Ausdruck zu geben und zu diesem Ausdruck gerade die Form des Strahlenkranzes und des Nimbus zu wählen. Dieser Schritt ist es, was der griechische Geist als sein vollständiges, ungeschmälertes Eigentum zu beanspruchen berechtigt ist.“ Cf. Münzer, o. c. стр. 601.

¹⁷ Stephani, o. c. стр. 9 (369) ид.; cf. Münzer, o. c. стр. 597.

¹⁸ Adolf Krücke, *Der Nimbus und verwandte Attribute in der frühchristlichen Kunst.* Inaugural-Dissertation, Strassburg 1905.

¹⁹ Cf. De Waal у F. X. Kraus, *Real-encyklopädie der christlichen Alterthümer*, II Bd. (стр. 496—499) s. v. *Nimbus* и Münz у Bd. I (стр. 104—105) s. v. *Aureola*, као и Münzer, o. c. стр. 599 ид.; упор. и *The Oxford Classical Dictionary* (1957), стр. 609, s. v. *Nimbus*.

Идеја, дакле, да се личности које се одликују божанском природом обележавају нимбусом (који је у вези са религиозним схватањима узет из небеских сфера), као и сам термин потичу из антике²⁰. Али није било увек лако на споменицима ликовне уметности представити такав сјајан облак који би обавијао целу фигуру и пратио све њене покрете; тако се представа нимбуса свела на једну опште прихваћену конвенцију: на сјајан, светао као пламен, круг који окружује само главу. Овај нимбус има два главна облика: некад је то обичан диск који може да се обликује само једном кружном цртом, и то је нимбус у ужем смислу речи; некад се појављује као ореол са дивергентним зрацима, а понекад су комбинована оба облика, са мање или више фантазије. Претпоставља се са доста веродостојности да је представа месеца инспирисала први облик, а представа сунца други²¹.

Међутим, и поред ових утврђених и познатих чињеница о пореклу нимбуса и ореола, аутор исцрпног чланка у речнику хришћанске археологије и литургије А. Леклерк, иако је могао користити резултате својих претходника, дошао је 1935. године на изненађујућу идеју: он је појаву нимбуса и ореола у ликовној уметности повезао са једном практичном потребом у скулптури. Наиме, он је закључио да је овај симбол почастии настао из „прозаичне потребе“ и предострожности, да се главе статуа заштите од оштећења, и да се потом са скулптуре пренео и на друге ликовне уметности²². О неодрживости оваквих схватања дао је свој суд Минцер²³, који је, у новије време (1936). написао најпотпунији енциклопедијски чланак и дао најсвестранији преглед свих проблема и питања, као и литературе и извора у вези са нимбусом. Али се чак и код Минцера, као и код других аутора одговарајућих чланака, може приметити да су за своје радове користили податке из литературе, а не из извора. То се види из чињенице што се код своју њих појављују и понављају увек исти цитати или се упућује на оне исте примере које је још Стефани, пре више од 100 година, забележио.

У вези са темом коју сам у наслову поставила, упутила бих на два врло типична места из Одисеје која су промакла прво самом Стефанију, а за њим и свима другим ауторима споменутих енциклопедијских чланака. То су стихови из XVIII (351—354) и XIX (36—40) певања.

²⁰ Servius, *ad Verg. Aen.* II 588, 616; V 835; IX 615 i X 634; cf. Münzer o. c. стр. 598—599; Oxf. Class. Dict., I. c.

²¹ Daremberg—Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, t. IV (стр. 84—85), s. v. *Nimbus*; cf. Stephani, o. c. стр. 96 (456).

²² H. Leclercq. y *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, t. XII (стр. 1275) s. v. *Nimbe* (нарочито овај део: „... Il s'agissait de fixer un fil de métal destiné à protéger la tête des statues contre les avaries: et ce qui n'était qu'une précaution bien prosaïque devint un symbole d'honneur. En passant de la statue à la fresque et à la mosaïque, le nimbe perdit sa signification et en prit une nouvelle...“).

²³ Münzer, o. c. стр. 600.

Ево најпре тог првог места у оригиналу (и у преводу М. Н. Ђурића) σ (=XVIII) 351—355:

„κέλυτέ μευ, μνηστῆρες ἀγακλειτῆς βασιλείης,
ὄφρ' εἴπω τά με θυμός ἐνὶ στήθεσσι κελεύει.
οὐκ ἄθεεῖ ὄδ' ἀνὴρ Ὀδυσῆϊον ἐς δόμον ἔκει·
ἔμπης μοι δοκέει δαΐδων σέλας ἔμμεναι αὐτοῦ
καὶ κεφαλῆς, ἐπεὶ οὐ οἱ ἐνὶ τρίχες οὐδ' ἦβαιαί.“

(„Дедер чујте ме људи, о славне краљице просци,
да вам нешто рекнем што срце ме гони у грудма:
није без бога тај Одисеју дошао у дом!
Ено сија светлост са његове главе к'о лучи,
како се чини, кад на њој ни једне длачице нема!“)

А ево сада и другога места τ (=XIX) 36—40:

„ὦ πάτερ, ἦ μέγα θαῦμα τόδ' ὀφθαλμοῖσι ὄρωμαι.
ἔμπης μοι τοῖχοι μεγάρων καλά τε μεσόδμαι
εἰλάτιναι τε δοκοὶ καὶ κίονες ὑψόσ' ἔχοντες
φαίνοντ' ὀφθαλμοῖς ὡς εἰ πυρός αἰθομένοιο.
ἦ μάλα τις θεὸς ἔνδον, οἷ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσι.“

(„Чудо велико, оче, примећујем очима својим!
Заиста зидови кућни и тремови блистају лепи,
јелови рогови сјају и високи стубови озго,
све ми пред очима блиста к'о огањ да преда
мног гори,
неки зацело ту бог из широког пребива неба.“
(Све подвучено је моје! — Д. П.)

И у једном и у другом случају, присуство богиње Атене (Паладе), која се пре тога открила једино своме љубимцу Одисеју, је то које изазива и на глави прерушеног Одисеја у просјака и у дому његовом онај сјај и блесак који и Телемах, у другом случају, и Еуримах, у првом, приписују присуству бога иако о томе нису потпуно свесни, јер се њима Атина није јавно показала.

Очигледно је да је у првом случају опис ореола око Одисејеве главе илустративнији и изразитији од свих досада цитираних места из Хомера која су ушла као примери на одговарајућа места у енциклопедијама, док је други пример врло сликовит и карактеристичан за епифанију, при којој се божански сјај преноси на целу околину и открива присуство бога. Штета је и свакако пропуст што су ова два тако типична примера измакла оку толиких педантних истраживача, па нису искоришћена у одговарајућој литератури.

R É S U M É

Dušica Petruševska: L'ORIGINE DE L'AURÉOLE ET LA TRADITION ÉPIQUE ANCIENNE

L'origine du nimbe et de l'auréole, lesquels se sont maintenus jusqu' à nos jours comme attributs d'une lumière éblouissante surnaturelle et comme un reflet de la „gloire céleste“, est très ancienne. L'idée d'attribuer le nimbe à des personnages marqués d'un caractère divin est étroitement liée aux conceptions religieuses des anciens et elle se rapporte directement à l'épiphanie. Les exemples de la tradition antique, surtout de l'épique, ainsi que ceux de la Bible, montrent la voie et la manière comment cet insigne pouvait prendre sa naissance ainsi que sa représentation et application postérieures sur les monuments d'art.

Parmi les nombreux exemples de diverses épiphanies tirés des oeuvres homériques, l'auteur a réussi à trouver deux nouveaux endroits, d'ailleurs très caractéristiques et typiques, qui n'étaient pas jusqu'à présent cités dans les recherches et les articles des savants antérieurs. Tous les deux proviennent de l'Odyssee. C'est d'abord σ 351—355:

„κέκλυτέ μευ, μνηστῆρες ἀγακλειτῆς βασιλείης,
ὄφρ' εἴπω τά με θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι κελεύει.
οὐκ ἄθειε ὄδ' ἄνηρ Ὀδυσῆϊον ἐς δόμον ἔκει·
ἐμπῆς μοι δοκέει δαΐδων σέλας ἔμμεναι αὐτοῦ
καὶ κεφαλῆς, ἐπεὶ οὐ οἱ ἐνὶ τρήχεσσι οὐδ' ἤβαιαι.“

L'autre exemple est tiré de τ 36—40:

„ὦ πάτερ, ἧ μέγα θαῦμα τόδ' ὀφθαλμοῖσι ὄρωμαι.
ἐμπῆς μοι τοῖχοι μεγάρων καλαί τε μεσόδμοι
εἰλάτιναι τε δοκοὶ καὶ κίονες ὑψόσ' ἔχοντες
φαίνοντ' ὀφθαλμοῖς ὡς εἰ πυρὸς αἰθομένοιο.
ἧ μάλα τις θεὸς ἐνδον, οἱ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχουσι.“

Dans tous les deux cas, c'est la présence de la déesse Athène (Pallade), révélée auparavant seulement à Ulysse, qui suscite l'éclat et la lumière éblouissante sur la tête et dans la maison d'Ulysse que Télémaque, dans le premier cas, et Eurymaque, dans le second, attribuent à la présence d'un dieu, quoiqu' ils n'en soient pas tout à fait conscients, étant donné qu' Athène ne leur fut pas révélée auparavant.